

Rhif Ymchwil Gymdeithasol: 43/2020

Dyddiad Cyhoeddi: 09/07/2020

Gwerthusiad o'r Siarter Iaith a rhaglenni cysylltiedig

Crynodeb gweithredol

1. Cyflwyniad

- 1.1 Mae'r adroddiad hwn yn cyflwyno canfyddiadau gwerthusiad o'r Siarter Iaith a rhaglenni cysylltiedig. Yn ogystal â gwerthuso'r rhaglenni, mae'r astudiaeth yn cyflwyno argymhellion mewn perthynas â datblygiad fframwaith cenedlaethol newydd a fydd yn cwmpasu'r pedair rhaglen. Comisiynwyd Arad, mewn partneriaeth ag ymchwilwyr o gwmni Iaith Cyf., i gwblhau'r gwerthusiad. Cafodd y gwaith ymchwil ei gynnal rhwng Ionawr a Thachwedd 2019.

2. Trosolwg o'r Siarter Iaith a rhaglenni cysylltiedig

Siarter Iaith ysgolion cynradd

- 2.1 Nod y Siarter Iaith, a ariennir gan Lywodraeth Cymru, yw cynyddu defnydd anffurfiol plant a phobl ifanc o'r Gymraeg mewn sefyllfaoedd cymdeithasol. Sefydlwyd y Siarter Iaith yng Ngwynedd yn 2011/12. Dros amser, cafodd y rhaglen ei chyflwyno mewn ysgolion cynradd cyfrwng Cymraeg ledled Cymru, ac erbyn y flwyddyn academiaidd 2019/20 roedd 423 o ysgolion yn cymryd rhan yn y Siarter Iaith.
- 2.2 Mae'r Siarter Iaith yn gofyn am gyfranogiad ar lefel ysgol-gyfan. Mae disgwyl i ysgolion lunio cynlluniau gweithredu sydd yn cynnwys blaenoriaethau a thargedau yn seiliedig ar ddata a gesglir ar ddefnydd iaith disgyblion. Cesglir y data hwn drwy holiaduron 'Gwe Iaith', holiadur a gwblheir gan ddisgyblion i gofnodi eu defnydd cymdeithasol o'r Gymraeg yn y dosbarth, ar yr iard, yn y gymuned ac yn y cartref. Wrth gwblhau eu cynlluniau gweithredu, mae ysgolion yn gweithio tuag at wobrau Siarter Iaith efydd, arian ac aur. Dyfernir y gwobrau gan gonsortia rhanbarthol wedi iddynt ymweld ag ysgolion i ddilysu'r dystiolaeth y mae ysgolion yn ei chasglu i ddangos eu bod wedi gweithredu eu cynlluniau Siarter Iaith yn llwyddiannus.

Cymraeg Campus

- 2.3 Rhaglen a weithredir mewn ysgolion cynradd cyfrwng Saesneg yw Cymraeg Campus gyda'r nod o hyrwyddo a chynyddu'r defnydd o'r Gymraeg. Gan ddilyn model y Siarter Iaith, mae ysgolion yn gweithio tuag at wobrau efydd, arian ac aur, gan gyflawni targedau fwyfwy heriol ar hyd y ffordd.

Prosiect Cefnogi Arferion Iaith (PCAI) / Siarter Iaith uwchradd

- 2.4 Rhaglen a weithredir mewn ysgolion uwchradd cyfrwng Cymraeg gyda'r nod o gynyddu defnydd o'r Gymraeg gan bobl ifanc yw PCAI. Roedd PCAI yn rhaglen a ddatblygwyd gan Fwrdd yr Iaith Gymraeg yn wreiddiol yn 2007/08 er mwyn adnabod arferion da wrth hybu defnydd cymdeithasol o'r Gymraeg ymysg disgyblion ysgolion uwchradd. Gweinyddir y rhaglen gan gonsortia rhanbarthol sydd yn dyfarnu grant o £1000 i ysgolion uwchradd cyfrwng Cymraeg er mwyn cefnogi prosiectau neu weithgareddau i gynyddu'r defnydd o Gymraeg anffurfiol a chymdeithasol. Ers 2018 mae consortia wedi dechrau symud tuag at weithredu cynllun Siarter Iaith uwchradd, gan ddatblygu gweithgareddau a strwythur sy'n cyfateb i'r rhaglen Siarter Iaith cynradd.

Cymraeg Bob Dydd

- 2.5 Rhaglen sy'n cynnig cyfleoedd i ddisgyblion ysgolion uwchradd cyfrwng Saesneg i ymestyn eu defnydd o'r Gymraeg yw Cymraeg Bob Dydd. Yr Urdd sy'n gweithredu'r rhaglen gan drefnu gweithgareddau er mwyn meithrin hyder disgyblion yn y Gymraeg, cynyddu eu defnydd o'r iaith, a'u hannog i barhau i astudio'r Gymraeg fel pwnc ar y lefel Uwch Gyfrannol a Safon Uwch.

Trefniadau cyllido a chynlluniau at y dyfodol ar gyfer y pedair rhaglen

- 2.6 Ar gyfer y flwyddyn ariannol 2019/20 roedd cyllid o £772,200 ar gael ar gyfer gweithredu'r Siarter Iaith a rhaglenni cysylltiedig. Roedd mwyafrif y swm yn cael ei ddosbarthu gan Lywodraeth Cymru i gonsortia rhanbarthol ar gyfer gweithredu'r Siarter Iaith yn y sector cynradd.
- 2.7 Ar yr adeg pan luniwyd y fanyleb ar gyfer y gwerthusiad hwn, roedd eisoes yn fwriad gan Lywodraeth Cymru i dynnu'r rhaglenni hyn ynghyd o dan faner y Siarter Iaith. Nid yw'r pedair rhaglen wedi eu trosglwyddo eto i system gyfunol newydd. Mae Llywodraeth Cymru, ochr yn ochr â'i phartneriaid gweithredu yn y consortia rhanbarthol ac yn yr awdurdodau lleol, yn parhau i weithio tuag at y trefniant hwn.

3. Nod y gwerthusiad a'r dulliau ymchwil

- 3.1 Nod y gwerthusiad hwn oedd darparu arweiniad i Lywodraeth Cymru wrth iddi ddatblygu'r fframwaith cenedlaethol ar gyfer y Siarter Iaith. Defnyddiwyd dulliau cymysg wrth ymgymryd â'r gwerthusiad, sef:
- Adolygiad o ddogfennaeth y Siarter Iaith a rhaglenni cysylltiedig;
 - Cyfweiliadau gyda swyddogion Llywodraeth Cymru a rhanddeiliaid allweddol (consortia addysg rhanbarthol, awdurdodau lleol, yr Urdd, Estyn, Mentrau Iaith);
 - Ymweliadau ag ysgolion Siarter Iaith cynradd i gyfweled penaethiaid, cydlynwyr Siarter Iaith a disgyblion. Cynhaliwyd grwpiau ffocws gyda rhieni yn rhai o'r ysgolion yr ymwelwyd â hwy, a chyfweiliadau gyda nifer fechan o lywodraethwyr ysgol;
 - Cyfweiliadau gydag athrawon mewn ysgolion sy'n gweithredu rhaglenni Cymraeg Campus, PCAI/Siarter Iaith uwchradd a Cymraeg Bob Dydd;
 - Arolygon ar-lein gydag ysgolion sy'n gweithredu'r Siarter Iaith a Cymraeg Campus;
 - Datblygu theori newid ar gyfer y Siarter Iaith a rhaglenni cysylltiedig, ac ystyried dulliau o fesur traweffaith y rhaglenni yn y dyfodol.

4. Canfyddiadau

Siarter Iaith ysgolion cynradd cyfrwng Cymraeg

- 4.1 Ceir ymrwymiad cryf i'r rhaglen ymysg swyddogion rhanbarthol, awdurdodau lleol ac ysgolion. Anogir ysgolion i ddatblygu cynlluniau gweithredu ar gyfer y Siarter Iaith sy'n adlewyrchu eu cyd-destun a'u blaenoriaethau unigol. Canfu'r gwerthusiad bod ysgolion yn gwerthfawrogi'r cyfle i weithredu'r rhaglen mewn ffordd hyblyg a phwrpasol.
- 4.2 Mae arweiniad a chefnogaeth ar lefel ysgol gyfan yn hollbwysig i weithrediad y Siarter Iaith. Mae rhai ysgolion yn ymgorffori'r Siarter Iaith o fewn eu gweithdrefnau cynllunio lefel ysgol, sydd yn annog perchnogaeth o'r rhaglen.
- 4.3 Adroddodd ysgolion bod y rhaglen yn gofyn am fuddsoddiad amser ychwanegol sylweddol ar gyfer cynllunio a gweithredu. Nododd mwyafrif yr ysgolion yr ymwelwyd â hwy fel rhan o'r gwerthusiad nad ydynt yn derbyn unrhyw gefnogaeth ariannol ychwanegol i weithredu'r Siarter Iaith.
- 4.4 Mae disgyblion yn rhan ganolog o'r broses o bennu blaenoriaethau a gweithgareddau'r Siarter Iaith yn eu hysgolion. Mae aelodau Criwiau Cymraeg, a disgyblion eraill sy'n rhan o'r broses, yn mwynhau ac yn elwa o'r cyfrifoldebau sy'n cyd-fynd â hynny.¹ Nid yw'n amlwg bod gan rieni ddealltwriaeth gref o'r Siarter Iaith, er bod ysgolion yn rhannu gwybodaeth am y rhaglen gyda nhw yn rheolaidd. Nododd ymarferwyr eu bod yn ymwybodol o bwysigrwydd dylanwad rhieni ar arferion iaith disgyblion a'r angen i rieni atgyfnerthu'r negeseuon y mae'r Siarter Iaith yn eu hyrwyddo.
- 4.5 Un athro neu athrawes sydd fel arfer yn cydlynu'r Siarter Iaith o fewn ysgolion, ac adroddodd mwyafrif yr ysgolion yr ymwelwyd â hwy yn ystod y gwerthusiad bod athrawon eraill yn cyfrannu at drefnu a chynnal gweithgareddau. Gwelwyd enghreifftiau o gydweithio rhwng ysgolion. Serch hynny, nid oedd tystiolaeth bod hon yn agwedd greiddiol o weithrediad y rhaglen. Mewn rhai ardaloedd roedd ysgolion yn cydweithio gyda mudiadau allanol ac yn adeiladu ar gysylltiadau a oedd yn bodoli eisoes. Adroddodd ysgolion eraill eu bod yn gorfod treulio amser yn ymchwilio a gwneud cysylltiadau newydd gyda phartneriaid i gefnogi gweithrediad y Siarter. Cesglir bod potensial am gydweithio a chyd-gynllunio mwy strwythuredig rhwng ysgolion a phartneriaid allanol.
- 4.6 Roedd croeso i'r holiaduron Gwe Iaith ymysg nifer o ymarferwyr a disgyblion fel erfyn i gefnogi cynllunio. Mae amrywiaethau yn y dehongliad o ddiben y data a gesglir drwy'r Gwe Iaith. Mae rhai ysgolion yn defnyddio data'r Gwe Iaith fel erfyn cynllunio, i ddeall arferion defnydd iaith mewn carfan neu flwyddyn ysgol ar ddechrau blwyddyn academiaidd ac i bennu blaenoriaethau ac adnabod ymyraethau pwrpasol. Mae ysgolion eraill yn ystyried mai diben y Gwe Iaith yw mesur cynnydd neu draweffaith y Siarter Iaith fel rhaglen. Mae'r Gwe Iaith yn gallu cyfrannu at ddeall sut mae arferion defnydd iaith yn newid (neu beidio) o fewn un garfan o ddisgyblion yn ystod blwyddyn academiaidd. Fodd bynnag, mae cyfyngiadau i'r Gwe Iaith fel dull o fesur effaith, yn cynnwys y ffaith fod y data a gesglir yn seiliedig ar hunan-adrodd. Cesglir nad yw'n ffynhonnell gadarn ar gyfer mesur cynnydd a dangos traweffeithiau'r rhaglen ar ddefnydd iaith dros amser.
- 4.7 Wrth feddwl am ddatblygiad fframwaith Siarter Iaith cenedlaethol, mae angen cyrraedd dealltwriaeth gyffredin o ddiben y Gwe Iaith a sut y disgwylir i ysgolion a chonsortia rhanbarthol ddefnyddio'r data. Mae hyn yn cynnwys y defnydd o'r data i gefnogi cynllunio, a'r defnydd o'r data i ddeall newid i arferion iaith o fewn grwpiau dosbarth neu flwyddyn.

¹ Grŵp o ddisgyblion yw Criw Cymraeg sy'n cwrdd i drafod a chefnogi gweithgareddau i hybu defnydd o'r Gymraeg mewn ysgol.

- 4.8 Mae'r gwobrau Siarter laith (aur, arian ac efydd) yn sbarduno ysgolion i barhau i weithio tuag at ddeilliannau fwyfwy heriol. Mae tystiolaeth yn awgrymu bod gwobrau yn meithrin balchder a brwdfrydedd ymysg nifer o ddisgyblion mewn perthynas â defnydd o'r Gymraeg.
- 4.9 Mae diffyg eglurder ar hyn o bryd ynghylch y disgwyliadau sydd ar ysgolion wedi iddynt gyflawni'r wobr aur. Mae angen canllaw ar lefel genedlaethol sy'n sicrhau bod ysgolion yn cynnal y cynnydd ar ôl i'r ysgol gyflawni'r wobr aur. Law yn llaw â hyn, dengys y dystiolaeth yr angen am ganllaw eglur sy'n cyflwyno'r disgwyliadau ar ysgolion wrth weithredu'r rhaglen yng nghyd-destun y cwricwlwm newydd.
- 4.10 Mae'r wybodaeth y mae ysgolion yn ei chasglu ac yn ei chyflwyno i gonsortia fel rhan o weithdrefnau monitro'r Siarter laith yn tueddu i ganolbwyntio ar dystiolaeth o fod wedi cynnal gweithgareddau neu ddigwyddiadau. Nid oes pwyslais ar fonitro ansawdd y profiadau a gynigir, ac nid yw'r data a gesglir yn galluogi dadansoddiad o draweffaith y Siarter laith ar ddefnydd y Gymraeg yn yr hirdymor. O ganlyniad mae bylchau yn y ddealltwriaeth o gyfraniad y Siarter laith tuag at y nod o hybu defnydd cymdeithasol o'r Gymraeg.

Cymraeg Campus

- 4.11 Ceir croeso ymysg ymarferwyr i ddull strwythuredig rhaglen Cymraeg Campus. Adroddodd ysgolion bod strwythur y rhaglen yn cynnig ffocws i gydlynwyr y Gymraeg wrth iddynt weithredu gweithgareddau i hybu'r Gymraeg. Adroddodd athrawon fod disgyblion hefyd yn frwdfrydig am y rhaglen.
- 4.12 Mae arweiniad swyddogion consortia a sirol yn gwbl hanfodol i weithrediad Cymraeg Campus. Roedd galw gan ymarferwyr am fwy o gefnogaeth ac arweiniad mewn rhai meysydd er mwyn gwella gweithrediad y rhaglen: mae angen hyfforddiant a chefnogaeth briodol er mwyn sicrhau bod ysgolion mewn sefyllfa i fedru gweithredu Cymraeg Campus a chyflawni nodau'r rhaglen.
- 4.13 Mae cydlynwyr y Gymraeg mewn ysgolion yn wynebu heriau wrth ddod o hyd i amser i drefnu gweithgareddau a gweithio i fodloni'r meini prawf ar gyfer pob targed. Mae angen sefydlu trefniadau ar gyfer rhannu adnoddau, gweithgareddau ac arferion da i gefnogi gweithrediad y rhaglen. Dymuna ysgolion dderbyn mwy o wybodaeth am sut i gysylltu gyda busnesau neu gymdeithasau a fyddai'n gallu cefnogi'r rhaglen yn eu hysgol.
- 4.14 Nododd ymarferwyr bod y gwobrau sy'n rhan o'r rhaglen, ynghyd â'r targedau cysylltiedig, wedi gosod 'fframwaith' ac wedi 'rhoi ffocws' (yng ngeiriau athrawon) i weithgareddau hybu'r Gymraeg mewn ysgolion cyfrwng Saesneg. Fodd bynnag, adroddodd ymarferwyr bod y targedau a'r meini prawf cysylltiedig yn rhy niferus a heriol i ysgolion, yn enwedig wrth iddynt weithio tuag at y gwobrau arian ac aur a bod hyn yn dad-ysgogi rhai athrawon.

Prosiect Cefnogi Arferion laith (PCAI) / Siarter laith uwchradd

- 4.15 Mae ymarferwyr ysgolion uwchradd yn croesawu'r rhaglen ac yn cydnabod yr angen am weithgareddau i hyrwyddo'r defnydd o'r Gymraeg ymysg disgyblion yn y sector uwchradd.
- 4.16 Dangosodd y dystiolaeth a gasglwyd yn ystod y gwerthusiad fod rhywfaint o gydweithio rhwng ysgolion i drafod cynllunio a gweithredu o fewn eu rhanbarth. Mae rhai ysgolion uwchradd a chynradd yn ymgorffori'r Siarter laith mewn gweithgareddau pontio rhwng Cyfnodau Allweddol 2 a 3. Rhannodd ysgolion enghreifftiau hefyd o weithgareddau a oedd yn cynnwys cydweithio gydag ysgolion eraill a'r gymuned ehangach wrth drefnu ffeiriau haf a chyngherddau.

- 4.17 Mae'r gwerthusiad hwn wedi cwmpasu cyfnod lle mae'r rhaglen o weithgareddau mewn ysgolion uwchradd cyfrwng Cymraeg yn trosglwyddo o PCAI, rhaglen a etifeddodd Llywodraeth Cymru gan Fwrdd yr Iaith Gymraeg, i raglen Siarter Iaith uwchradd. Yn sgil hyn, nid oes cysondeb yn yr hyn a weithredir ar draws ysgolion, ac mae'r trefniadau rhanbarthol ar gyfer cefnogi ysgolion yn amrywio rhwng consortia.
- 4.18 Nid oes canllawiau cenedlaethol ar hyn o bryd ar gyfer gweithredu'r Siarter Iaith uwchradd. Awgryma'r dystiolaeth mai'r her fwyaf wrth weithredu'r Siarter Iaith mewn ysgolion uwchradd yw diffyg amser. Byddai cydlynwyr iaith Gymraeg mewn ysgolion uwchradd hefyd yn gwerthfawrogi cael mwy o adnoddau i gefnogi gweithrediad y rhaglen.

Cymraeg Bob Dydd

- 4.19 Mae'r bartneriaeth rhwng swyddogion yr Urdd ac athrawon yn rhan allweddol o ddyluniad y prosiect, ac adroddodd y swyddogion a'r ymarferwyr a gyfwelwyd bod cydweithio effeithiol wrth weithredu'r rhaglen.
- 4.20 Mae modd i ysgolion drefnu bod eu disgyblion yn mynychu cyrsiau preswyl yr Urdd yn un o'u gweryllloedd. Mae swyddogion yr Urdd hefyd yn trefnu bod artistiaid a cherddorion yn mynychu ysgolion i gynnal ystod o weithdai trwy'r Gymraeg, gan gynnwys sesiynau cerddoriaeth, celfyddydol, dramâu a dawnsio. Adroddodd ysgolion eu bod yn fodlon gyda'r rhyddid i ddewis gweithgareddau fel rhan o'r prosiect, er mwyn cefnogi ac ychwanegu at weithgareddau a gynhelir gan yr ysgol.
- 4.21 Adroddodd ysgolion a swyddogion yr Urdd bod rhai heriau ynghlwm â gweithredu Cymraeg Bob Dydd, yn benodol canfod amser cyfleus i gynnal gweithgareddau gyda disgyblion a sicrhau bod gwybodaeth yn cyrraedd yr holl grwpiau targed. Nododd ysgolion y byddent yn gwerthfawrogi cyfleoedd i gydweithio'n agosach gyda'u consortia, gydag ysgolion eraill a gyda chynrychiolwyr byd busnes.
- 4.22 Nid oes disgwyl i ysgolion gasglu a chofnodi tystiolaeth ar gyfer y rhaglen, ac mae'r data sydd ar gael am y prosiect yn ddata monitro yn unig. Gan mai prosiect cymharol fach i gefnogi ysgolion ydyw roedd y swyddogion prosiect a'r ymarferwyr yn teimlo bod trefniadau casglu data presennol yn addas.
- 4.23 Mae swyddogion yr Urdd yn cofnodi nifer y gweithgareddau a gynhelir ac yn casglu ffurflenni adborth gan ddisgyblion. Nid oes prosesau monitro cynnydd na sicrhau ansawdd y tu hwnt i'r trefniadau hyn. Yn seiliedig ar yr adroddiadau blynyddol a adolygwyd yn ystod y gwerthusiad, nid yw'r trefniadau monitro a'r dulliau casglu data sydd yn eu lle ar hyn o bryd yn galluogi dealltwriaeth fanwl o effeithiau'r rhaglen. Nid yw'r adroddiadau yn dangos y cyswllt rhwng gweithgareddau'r rhaglen ac unrhyw gynnydd mewn hyder yn y Gymraeg, neu unrhyw gynnydd yn nifer y disgyblion sy'n dewis astudio'r Gymraeg fel pwnc.

5. Theori newid y Siarter Iaith a rhaglenni cysylltiedig

- 5.1 Y theori lefel-uchel sy'n sail i'r rhaglenni yw bod modd dylanwadu ar ddefnydd cymdeithasol plant o'r Gymraeg drwy gyfres o ymyriadau a gweithgareddau a gynhelir gan ysgolion. Mae'r theori newid yn nodi cyfres o ragdybiaethau sydd ymhlyg o fewn y rhaglenni. Rhagdybir bod angen ymyrryd er mwyn cynyddu defnydd o'r Gymraeg ymhlith plant a phobl ifanc. Rhagdybir hefyd bod penaethiaid a'u staff yn medru canfod yr amser a'r adnoddau i weithredu'r rhaglenni, a hynny heb gymorth ariannol uniongyrchol ychwanegol yn y rhan fwyaf o achosion. Rhagdybir bod athrawon yn gallu blaengynllunio a deall y mathau o ymyriadau sy'n debygol o ddylanwadu ar ddefnydd iaith.

- 5.2 Mae'r rhaglenni yn dibynnu ar y ffaith bod cyfleoedd ar gael i ddisgyblion ddefnyddio'r iaith yn gymdeithasol, a bod y rhaglenni – sydd yn cael eu gweithredu ledled Cymru – yn berthnasol i gymunedau gydag amrywiaeth o gyd-destunau ieithyddol. Mae cyd-destun ieithyddol teuluoedd, a faint o Gymraeg a siaredir yn y cartref, yn debygol o ddylanwadu ar ddefnydd cymdeithasol disgyblion o'r Gymraeg. Mae'r dystiolaeth o'r gwerthusiad yn awgrymu bod agweddau cymdeithasol at y Gymraeg, a'r pwys a roddir ar y Gymraeg gan rieni yn benodol, yn dylanwadu ar ymateb disgyblion i'r rhaglenni.
- 5.3 Cynhaliwyd y gwerthusiad yn ystod cyfnod o dynnu'r rhaglenni ynghyd o dan faner y fframwaith Siarter Iaith cenedlaethol. Serch hynny, nid yw'n gwbl amlwg ym mha ffordd y bydd y rhaglenni yn cael eu haddasu 'er mwyn sicrhau dilyniant a llwybr di-dor o gefnogaeth i ddysgwyr'. Gan nad oedd cynllun gweithredu wedi'i ddatblygu yn nodi sut yn union y bydd gofyn i ysgolion weithredu'r rhaglenni yn wahanol fel rhan o'r fframwaith cenedlaethol cyfunol nid oedd modd dehongli theori newid lawn ar gyfer y fframwaith newydd.
- 5.4 Wrth edrych tuag at werthuso traweffeithiau'r Siarter Iaith a rhaglenni cysylltiedig yn y dyfodol, mae angen cynllun ymchwil a gwerthuso sy'n addas ar gyfer archwilio'r rhagdybiaethau a ffactorau allanol a nodir uchod mewn ffordd fanwl ac ystyrlon. Cesglir bod angen gwaith pellach cyn mynd ati i gynllunio gwerthusiad o draweffeithiau'r fframwaith Siarter Iaith cenedlaethol. Dylid archwilio o'r newydd y rhesymeg y tu ôl i ddyluniad y fframwaith a rhoi ystyriaeth i'r ffactorau eraill sy'n dylanwadu ar allu'r rhaglenni i gyflawni eu nodau.

6. Casgliadau ac argymhellion

- 6.1 Mae'r gefnogaeth a'r ymrwymiad a welwyd i'r rhaglenni ymysg yr holl randdeiliaid allweddol (swyddogion consortia ac awdurdodau lleol, penaethiaid ysgolion, athrawon a disgyblion) yn awgrymu bod galw parhaus am ymyriadau sy'n cefnogi defnydd cymdeithasol o'r Gymraeg. Mae athrawon (yn enwedig cydlynwyr Siarter Iaith ac arweinwyr y rhaglenni eraill o fewn ysgolion) yn buddsoddi amser sylweddol i drefnu, cynnal ac adrodd ar ystod o weithgareddau, heb fod cyllid ychwanegol yn cael ei ddyrannu i ysgolion i gefnogi hynny ym mwyafrif yr achosion. Mae athrawon yn ystyried bod gwerth i'r rhaglenni a bod y rhaglenni'n cyfoethogi profiadau ieithyddol disgyblion.
- 6.2 Cododd swyddogion consortia ac ymarferwyr gwestiynau am y disgwyliadau sydd ar ysgolion o ran gweithredu a chynnal y rhaglenni yn yr hirdymor. Nodwyd ganddynt bod angen datblygu canllawiau mwy cadarn mewn perthynas â'r gofynion o ran gweithredu'r rhaglenni o dan y fframwaith cenedlaethol.

Argymhelliad 1: Dylai Llywodraeth Cymru barhau i weithredu rhaglenni i gefnogi defnydd anffurfiol o'r Gymraeg o fewn ysgolion, gan adeiladu ar y Siarter Iaith a rhaglenni cysylltiedig.

Argymhelliad 2: Dylai Llywodraeth Cymru sicrhau ei bod yn datblygu a mireinio ei chynlluniau ar gyfer y fframwaith cenedlaethol a sicrhau bod nodau, amcanion a disgwyliadau yn cael eu cyfathrebu'n glir i gonsortia, awdurdodau lleol, ysgolion a phartneriaid gweithredu perthnasol.

- 6.3 Yn sgil y ffordd y mae'r rhaglenni yn cael eu hariannu, nid oes cyllid penodol yn cael ei ddyrannu ar gyfer bob un o'r rhaglenni unigol. Ag eithrio Cymraeg Bob Dydd mae'r cyllid ar gyfer y rhaglenni wedi'i ymgorffori o fewn y Grant Gwella Addysg, ac mae disgrisiwn gan

gonsortia addysg ar sut i ddyrannu'r symiau a dderbynnir ganddynt. Mae sgôp i gryfhau a ffurfioli trefniadau monitro ac adrodd ar gynnydd er mwyn gwella'r ddealltwriaeth o'r newidiadau a'r traweffeithiau sy'n deillio o'r cyllid.

Argymhelliad 3: Fel rhan o'r broses o fireinio cynlluniau ar gyfer y fframwaith cenedlaethol, dylai Llywodraeth Cymru adolygu'r trefniadau ariannu ar gyfer y pedair rhaglen gan sicrhau:

- a. Bod lefel y cyllid a ddyrennir i gonsortia rhanbarthol yn ddigonol ar gyfer gweithredu'r Siarter Iaith a rhaglenni cysylltiedig;
- b. Eglurder o ran y gofynion a'r disgwyliadau sydd ar gonsortia a phartneriaid gweithredu mewn perthynas â chyllido'r pedair rhaglen yng nghyd-destun y fframwaith cenedlaethol newydd;
- c. Bod trefniadau cadarn yn eu lle ar gyfer casglu data, monitro ac adrodd ar gynnydd mewn perthynas â'r dyraniadau cyllid.

- 6.4 Mae gweithredu a gwreiddio'r Siarter Iaith a rhaglenni cysylltiedig yn ddibynnol ar arweinyddiaeth ar lefel ysgol, ac mae'n hanfodol bod ysgolion yn perchnogi nodau'r rhaglenni. Dylid annog ysgolion i wreiddio strategaethau a gweithgareddau i gefnogi'r defnydd anffurfiol o'r Gymraeg mewn ffordd gynaliadwy oddi fewn i Gynlluniau Datblygu Ysgol. Mae'n bwysig hefyd sicrhau eglurder ar beth yw swyddogaeth y fframwaith cenedlaethol o fewn y cwricwlwm newydd.

Argymhelliad 4: Dylai Llywodraeth Cymru, gan weithio gyda'r consortia rhanbarthol ac awdurdodau lleol, sicrhau bod ysgolion yn ymgorffori'r Siarter Iaith a rhaglenni cysylltiedig o fewn eu Cynlluniau Datblygu Ysgol fel modd o wreiddio gweithgareddau i hyrwyddo defnydd cymdeithasol o'r Gymraeg ar lefel ysgol-gyfan.

Argymhelliad 5: Dylai Llywodraeth Cymru, gyda chefnogaeth consortia rhanbarthol, annog ysgolion i wreiddio'r Siarter Iaith a rhaglenni cysylltiedig fel rhan o weithrediad y cwricwlwm newydd.

- 6.5 Mae ymarferwyr yn fodlon gyda dyluniad a hyblygrwydd y Siarter Iaith cynradd, yn benodol y ffaith bod ysgolion yn cael eu hannog i ddatblygu cynlluniau gweithredu sy'n adlewyrchu eu blaenoriaethau, ac y mae staff a disgyblion yn eu perchnogi.

Argymhelliad 6: Wrth ddatblygu cynlluniau ar gyfer y fframwaith cenedlaethol, dylai Llywodraeth Cymru sicrhau bod gan ysgolion hyblygrwydd i deilwra gweithrediad y Siarter Iaith cynradd mewn ffordd sy'n addas i'w hanghenion a'u sefyllfaoedd unigol.

- 6.6 Mae'r gwobrau sy'n rhan o raglen y Siarter Iaith cynradd (a Cymraeg Campus) yn gymhelliant i ysgolion adeiladu ar eu gweithgareddau i hyrwyddo defnydd cymdeithasol o'r Gymraeg dros amser. Mae cwestiynau ynghylch sut y bydd y model gwobrwy (a phrosesau dilysu cysylltiedig) yn cael ei weithredu fel rhan o'r fframwaith cenedlaethol, yn cynnwys wedi i ysgolion gwblhau'r wobr aur.

Argymhelliad 7: Dylai Llywodraeth Cymru a'r consortia rhanbarthol gytuno ar y gofynion ar gyfer ysgolion cynradd sy'n cymryd rhan yn y Siarter Iaith wedi iddynt gyrraedd y wobr aur, a chyfathrebu hynny i ysgolion.

Argymhelliad 8: Dylai Llywodraeth Cymru beilota trefniadau gwirio ansawdd ac adrodd ar gynnydd ar gyfer ysgolion Siarter Iaith cynradd sydd wedi cyrraedd y wobr aur, gan symud o drefniadau dilysu i fodel arall, er enghraifft model hunan-werthuso.

(Noder: Gallai canfyddiadau'r ymarfer hwn fod o ddefnydd yng nghyd-destun gweithredu rhaglen Cymraeg Campus hefyd.)

- 6.7 Mae cydlynwyr Siarter Iaith – ac athrawon sy'n arwain ar raglenni cysylltiedig – yn gweithio ar eu pennau eu hunain wrth greu adnoddau, trefnu gweithgareddau, a chysylltu â phartneriaid yn y gymuned. Dengys y dystiolaeth bod athrawon yn treulio amser yn ymchwilio i greu cysylltiadau lleol a threfnu gweithgareddau, sydd yn golygu bod cryn ddyblygu yn digwydd ar draws ysgolion wrth weithredu'r Siarter.

Argymhelliad 9: Dylai Llywodraeth Cymru, mewn partneriaeth â chonsortia rhanbarthol, ddatblygu cronfa o adnoddau a rhestr o gysylltiadau i gefnogi ysgolion Siarter Iaith i gydweithio gyda mudiadau a phartneriaid cymunedol.

(Noder: Gallai hwn fod o ddefnydd yng nghyd-destun cefnogi gweithrediad y rhaglenni cysylltiedig hefyd.)

- 6.8 Mae potensial i ysgolion gydweithio'n agosach gyda mudiadau a phartneriaid cymunedol, yn cynnwys Mentrau Iaith. Gallai mudiadau o'r fath fod yn ddolen gswllt werthfawr i'r gymuned ehangach ar gyfer ysgolion.

Argymhelliad 10: Dylai Llywodraeth Cymru sicrhau aliniad rhwng amcanion y fframwaith Siarter Iaith cenedlaethol a nodau ac amcanion mudiadau cymunedol sy'n cefnogi'r Gymraeg a ariennir gan Lywodraeth Cymru.

(Noder: Gallai cyd-gynllunio a chydweithio mwy strategol gyda mudiadau allanol fod o gymorth i ysgolion sy'n gweithredu rhaglenni cysylltiedig hefyd.)

- 6.9 Ym marn athrawon a gyfrannodd i'r gwerthusiad, mae cyfyngiadau i'r hyn y mae modd i'r Siarter Iaith ei newid, heb gefnogaeth rhieni i atgyfnerthu'r negeseuon y mae'r Siarter Iaith yn eu hyrwyddo.

Argymhelliad 11: Wrth ddatblygu manylion pellach a chynllun gweithredu ar gyfer y fframwaith Siarter Iaith cenedlaethol, dylai Llywodraeth Cymru archwilio a oes angen cyflwyno dulliau o gryfhau'r cyswllt rhwng y Siarter Iaith a rhieni.

(Noder: Mae'r argymhelliad hwn hefyd yn berthnasol i weithrediad y Siarter Iaith uwchradd.)

- 6.10 Roedd ymarferwyr o'r farn bod yr arweiniad a roddir gan swyddogion rhanbarthol ac awdurdodau lleol i ysgolion i gefnogi Cymraeg Campus yn hanfodol i weithrediad y rhaglen. Fodd bynnag, nodwyd hefyd eu bod yn dymuno mwy o gymorth. Cafwyd tystiolaeth yn ystod y gwerthusiad bod gan nifer fawr o ymarferwyr y sector Saesneg lefel isel o hyder wrth gyflwyno gweithgareddau yn y Gymraeg, yn enwedig mewn sefyllfaoedd anffurfiol. Mae angen trefniadau mwy strwythuredig ar gyfer rhannu adnoddau ac arferion da i gefnogi gweithrediad y rhaglen.

- 6.11 Dangosodd dystiolaeth y gwerthusiad bod ysgolion yn ei chael yn heriol cwrdd â'r holl feini prawf ar gyfer pob gwobr, a bod anghysondeb yn nealltwriaeth swyddogion ac ymarferwyr ynghylch a oes rhaid cwrdd â'r holl feini prawf o dan bob targed.

Argymhelliad 12: Wrth barhau i gefnogi ysgolion Cymraeg Campus, dylai Llywodraeth Cymru a'r consortia rhanbarthol ail-ymweld â'r targedau ar gyfer y gwahanol wobrau a'r meini prawf cysylltiedig, gan roi sylw yn benodol i (i) leihau nifer y targedau a'r meini prawf ar gyfer y gwahanol wobrau; a (ii) caniatáu i ysgolion ddangos cynnydd yn erbyn detholiad o feini prawf yn hytrach na phob un maen prawf o dan bob targed.

- 6.12 Roedd y gwerthusiad hwn yn cwmpasu cyfnod lle roedd y rhaglen o weithgareddau mewn ysgolion uwchradd cyfrwng Cymraeg yn trosglwyddo o PCAI i raglen Siarter Iaith uwchradd. Serch hynny, nid oes disgrifiad o'r disgwyliadau ar ysgolion uwchradd ar gyfer gweithredu'r rhaglen yn y sector uwchradd. Yn sgil hyn, nid oes cysondeb yn yr hyn a weithredir ar lefel ysgol ar hyn o bryd ac mae'r gefnogaeth a ddarperir i ysgolion gan gonsortia rhanbarthol hefyd yn amrywio. Cafwyd tystiolaeth nad yw rhai elfennau o ddyluniad y Siarter Iaith cynradd yn berthnasol ar gyfer disgyblion uwchradd, ac mae angen sicrhau bod y rhaglen yn cael ei theilwra i fod yn berthnasol i bobl ifanc yng Nghyfnodau Allweddol 3 ac uwch. Dylid ystyried ffocws y rhaglen ac archwilio'r dystiolaeth ar y mathau o negeseuon sydd fwyaf tebygol o fod yn berthnasol i bobl ifanc mewn ysgolion uwchradd.

Argymhelliad 13: Wrth ddylunio a datblygu rhaglen Siarter Iaith ar gyfer y sector uwchradd, dylai Llywodraeth Cymru a chonsortia rhanbarthol roi ystyriaeth ofalus i anghenion a nodweddion y grwpiau oedran dan sylw, gan sicrhau fod cynnwys ac amcanion y rhaglen yn addas ar eu cyfer.

- 6.13 Ar gyfer nifer o ddisgyblion mewn ysgolion uwchradd cyfrwng Saesneg, mae'r cyfleoedd i ddefnyddio'r iaith Gymraeg y tu allan i'r dosbarth yn brin. Adroddodd ymarferwyr bod galw am raglen megis Cymraeg Bob Dydd sy'n cynnig cyfleoedd o'r fath i ddisgyblion. Roedd ymarferwyr o'r farn bod gweithgareddau Cymraeg Bob Dydd, ynghyd â'r cyfle i gymryd rhan mewn cyrsiau preswyl yn dylanwadu ar benderfyniadau rhai disgyblion i barhau i astudio'r Gymraeg. Cafwyd awgrymiadau gan rai athrawon i ehangu natur y gweithgareddau a gynhelir drwy'r rhaglen i gwmpasu'r defnydd o'r Gymraeg ym myd gwaith.
- 6.14 Yn seiliedig ar y ddogfennaeth a adolygwyd yn ystod y gwerthusiad, nid yw'r trefniadau monitro na'r dulliau casglu data cyfredol yn galluogi dadansoddiad o effeithiau Cymraeg Bob Dydd. Mae angen sefydlu dulliau casglu a dadansoddi data sy'n cynnig dealltwriaeth ystyrlon o gyfraniad y rhaglen at gynnydd yn y defnydd o'r Gymraeg, neu yn nifer y disgyblion sy'n dewis astudio'r Gymraeg fel pwnc.

Argymhelliad 14: Dylai Llywodraeth Cymru adolygu'r rhestr o weithgareddau a gynigir drwy'r rhaglen Cymraeg Bob Dydd i weld a ellir eu gwneud yn fwy gafaelfgar ar gyfer y disgyblion, gan gynnwys gweithgareddau yn dilyn themâu byd busnes, y farchnad lafur a chyflogadwyedd.

Argymhelliad 15: Dylai Llywodraeth Cymru adolygu'r trefniadau monitro ac adrodd sy'n rhan o Cymraeg Bob Dydd fel bod llai o ffocws ar niferoedd a mwy ar ddeall sut mae gweithgareddau yn cyfrannu at gyflawni nodau'r rhaglen.

- 6.15 Mae canfyddiadau'r gwerthusiad, a'r broses o ddehongli theorïau newid, wedi codi cwestiynau am natur ac ansawdd y dystiolaeth mewn perthynas â'r hyn y mae'r rhaglenni

yn ceisio'i newid. Mae'r ffactorau sy'n dylanwadu ar ddefnydd cymdeithasol o'r Gymraeg yn niferus ac yn gymhleth. Tra bod modd i'r rhaglenni a archwiliwyd fel rhan o'r gwerthusiad hwn gyfrannu at gynyddu defnydd a meithrin agweddau cadarnhaol tuag at y Gymraeg, nid yw'n eglur i ba raddau y mae'r rhaglenni yn cyfrannu yn wyneb dylanwadau eraill. Cesglir bod angen gwell ddealltwriaeth o'r hyn sydd wrth wraidd diffyg defnydd o'r iaith ymysg rhai carfannau o blant a phobl ifanc cyn medru gwerthuso gwir gyfraniad y Siarter Iaith.

- 6.16 Un elfen allweddol o'r broses o lunio'r theori fydd ystyried pa ddata sydd ar gael. Er bod cryn ddata monitro yn cael ei gasglu fel rhan o'r broses o weithredu'r rhaglenni (yn enwedig y Siarter Iaith cynradd a Cymraeg Campus) nid yw'r data yn cynnig sail gadarn ar gyfer adrodd ar newidiadau i arferion defnydd iaith na newidiadau i agweddau.

Argymhelliad 16: Fel mater o flaenoriaeth, dylai Llywodraeth Cymru sicrhau fod datblygu a mireinio theori newid yn elfen ganolog o gamau nesaf datblygu'r fframwaith Siarter Iaith cenedlaethol. Fel rhan o hyn dylai Llywodraeth Cymru, mewn partneriaeth â rhanddeiliaid addysg a chynllunio iaith, ymdrin â'r meysydd canlynol:

- a) Archwilio pa ffynonellau data sydd eisoes ar gael, a'r bylchau tystiolaeth sydd angen eu llenwi, i gefnogi gwerthusiad o ddeilliannau'r fframwaith yn y dyfodol;
- b) Archwilio opsiynau ac anghenion o ran cynnal ymchwil i gael gwell dealltwriaeth o'r rhagdybiaethau a'r ffactorau allanol sydd yn dylanwadu ar weithrediad a deilliannau disgwylidig y fframwaith cenedlaethol.

Adroddiad Ymchwil Llawn: Duggan, B., Lewis, S. a Glyn, E. (2020). Gwerthusiad o'r Siarter Iaith a rhaglenni cysylltiedig. Caerdydd: Llywodraeth Cymru, rhif adroddiad GSR 43/2020.

Ar gael yn: <https://llyw.cymru/gwerthusiad-or-siarter-iaith>

Safbwyntiau'r ymchwilwyr ac nid o reidrwydd rhai Llywodraeth Cymru yw'r safbwyntiau a fynegir yn yr adroddiad hwn.

I gael rhagor o wybodaeth, cysylltwch â:

Catrin Redknapp

Yr Isadran Ymchwil Gymdeithasol a Gwybodaeth

Llywodraeth Cymru

Parc Cathays

Caerdydd

CF10 3NQ

Ffôn: 03000 255 720

E-bost: catrin.redknapp@llyw.cymru